

O‘SMIRLIK DAVRIDAGI EMOTSIONAL INQIROZLAR VA ULARNING TAJOVUZKORLIK NAMOYISH ETILISHIDAGI PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

*Anorboyeva Ravshanoy Tursunmuhammadovna
Toshkent viloyati O‘rta Chirchiq MMTBga qarashli
69-umumiy o‘rta ta‘lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davriga xos bo‘lgan psixofiziologik o‘zgarishlar, emotsional inqirozlar va ularning xulq-atvorda tajovuzkorlik (agressiya) shaklida namoyon bo‘lishining ijtimoiy-psixologik sabablari (determinantlari) tahlil qilingan. Tadqiqot davomida o‘smirlardagi destruktiv energiyani ijobiy va ijtimoiy foydali faoliyatga yo‘naltirish (sublimatsiya qilish) mexanizmlari yoritib berilgan. Shuningdek, maktab psixologlari uchun o‘smirlar o‘rtasida agressiv xulq-atvor va deviantlik holatlarini barvaqt aniqlash, ularning oldini olish hamda korreksion-profilaktik ishlarni tizimli tashkil etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: O‘smirlik davri, emotsional inqiroz, agressiya, determinantlar, destruktiv xulq-atvor, korreksiya, profilaktika, maktab psixologi, psixologik immunitet, sublimatsiya.

Kirish

Zamonaviy shiddatli axborotlashuv sharoitida o‘sib kelayotgan yosh avlodning ruhiy salomatligini muhofaza qilish va ularning ijtimoiy moslashuvini ta‘minlash pedagogika hamda psixologiya fanlarining eng ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Shaxs kamolotining eng murakkab bosqichi hisoblangan o‘smirlik davrida biologik va ruhiy o‘zgarishlar tezligi shu qadar yuqori kechadiki, natijada o‘smir asab tizimi tashqi ta‘sirlarga o‘ta ta‘sirchan bo‘lib, chuqur emotsional inqirozlarni boshdan kechiradi. L.S.Vigotskiy, E.Erikson, A.Bandura va mahalliy olimlardan E.G‘ozdiyev, M.Davletshinlar tomonidan keng tadqiq etilgan ushbu davr inqirozlari ko‘pincha atrof-muhitga, ota-ona va tengdoshlarga yo‘naltirilgan destruktiv tajovuzkorlik (agressiya) shaklida namoyon bo‘ladi. Biroq, bugungi kunning global va virtual makon omillari nuqtai nazaridan o‘smir ruhiyatidagi ushbu salbiy transformatsiyalarni keltirib chiqaruvchi zamonaviy determinantlar hali ham tizimli tahlilga muhtoj.

Shu bois, mazkur tadqiqotning bosh maqsadi o‘smirlik davriga xos emotsional inqirozlarning kechishi va ularning agressiv xulq-atvor shakllanishidagi yetakchi ijtimoiy-psixologik omillarini aniqlash hamda maktab muhitida ularning oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun ilmiy

adabiyotlar tahlili asosida o'smirlardagi emotsional keskinlik mohiyati tizimlashtirildi va ularda agressiyani keltirib chiqaruvchi determinantlar empirik jihatdan o'rganildi. Natijada, maktab psixologlari uchun o'smirlar o'rtasidagi destruktiv energiyani ijobiy va foydali faoliyatga yo'naltirish (sublimatsiya qilish) hamda ularning ruhiy barqarorligini oshirishga qaratilgan profilaktik va korreksion-metodik tavsiyalar tizimi ishlab chiqildi.

Asosiy qism

O'smirlik davridagi emotsional inqirozlar negizida, birinchi navbatda, keskin neyroendokrin va gormonal o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan psixofiziologik omillar yotadi. Bu davrda markaziy asab tizimida qo'zg'alish jarayonlarining tormozlanishdan ustun kelishi o'smirde sababsiz kayfiyat o'zgarishi, affektiv portlashlar va emotsional beqarorlikni keltirib chiqaradi. Ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan esa, bolalik va kattalik o'rtasidagi ziddiyat - ya'ni o'smirning o'zini mustaqil shaxs deb hisoblashi ("kattalik hissi") hamda uning real ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlari cheklanganligi o'rtasidagi nomutanosiblik ichki frustratsiyani yuzaga keltiradi. Atrofdagilar, ayniqsa ota-ona va o'qituvchilar uni hali ham bola deb hisoblab, shaxsiy chegaralarini cheklashganda, o'smirning o'z mustaqilligini himoya qilishga bo'lgan tabiiy reaksiyasi ko'pincha destruktiv tajovuzkorlik (agressiya) yoki ochiq qarshilik shaklida tashqi muhitga yo'naltiriladi.

Ushbu yoshdagi agressiv xulq-atvor tasodifiy hodisa bo'lmay, u muayyan mikro va makromuhit determinantlari ta'sirida tizimli ravishda shakllanadi va ularni shartli ravishda uchta asosiy guruhga ajratish mumkin. Birinchisi - oilaviy determinantlar bo'lib, bularga oiladagi disfunktsional munosabatlar, haddan tashqari nazorat (giperopeka) yoki e'tiborsizlik (gipoproteksiya) hamda zo'ravonlik andozalari kiradi. Ikkinchisi - o'smir uchun g'oyat muhim bo'lgan tengdoshlar muhiti bo'lib, ijobiy sotsial guruhlarda o'z o'rnini topa olmagan o'smir o'z statusini maktabdagi tazyiq o'tkazish yoki guruh yetakchisiga ko'r-ko'rona ergashish orqali ko'tarishga intiladi. Uchinchisi - zamonaviy axborot va virtual makon omili bo'lib, ijtimoiy tarmoqlardagi nazoratsiz kontent hamda shafqatsiz kompyuter o'yinlari o'smir ruhiyatini desensitizatsiya qiladi, ya'ni shafqatsizlikka nisbatan hissiy sezgirlikni yo'qotib, agressiyani odatiy xulq-atvor me'yori sifatida qabul qilishga zamin yaratadi.

Maktab psixologik xizmati tizimida ushbu agressiv tendensiyalarni korreksiya va profilaktika qilish faqat ma'muriy jazo choralari bilan emas, balki uch bosqichli kompleks yondashuv orqali amalga oshirilishi lozim. Birinchi bosqichda A.Bass-Darki va Ch.Spilberger kabi standartlashtirilgan metodikalar yordamida o'smirlardagi xavotirlanish hamda agressiya darajasi barvaqt diagnostika qilinib, "xavf guruhi" monitoringi yo'lga qo'yiladi. Ikkinchi bosqichda "Gnev-menedjment" treninglari, kognitiv-bixevioral metodlar va art-terapiya orqali o'smirlarning emotsional intellekti

rivojlantiriladi hamda ulardagi destruktiv energiya sport, ijod va ijtimoiy foydali mehnatga yo'naltiriladi. Yakuniy bosqichda esa psixolog, pedagog va ota-onadan iborat uch tomonlama hamkorlik tizimi yaratilib, kattalarga avtoritar muloqot uslubidan voz kechish hamda o'smir shaxsini teng huquqli hamkor sifatida tan olish bo'yicha metodik maslahatlar berish orqali inqirozli davrni yumshoq o'tkazish ta'minlanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'smirlik davridagi emotsional inqirozlar va ularning agressiya shaklida namoyon bo'lishi shunchaki yoshga doir o'tkinchi injiqlik emas, balki chuqur psixofiziologik o'zgarishlar hamda ijtimoiy-psixologik ziddiyatlarning qonuniy mahsulidir. O'smir organizmidagi gormonal o'zgarishlar asab tizimi beqarorligini keltirib chiqarsa, uning mustaqillikka bo'lgan ichki intilishi ("kattalik hissi") va real imkoniyatlari o'rtasidagi nomutanosiblik kuchli frustratsiyani yuzaga keltiradi. Ushbu jarayonda oiladagi nosog'lom muhit, tengdoshlar orasida o'z statusiga ega bo'la olmaslik hamda nazoratsiz virtual makon ta'siri kabi determinantlar o'smir ruhiyatidagi emotsional keskinlikni yanada kuchaytirib, uni ochiq tajovuzkorlik va destruktiv xulq-atvor modeliga aylantiradi.

Ushbu muammolarni bartaraf etishda maktab psixologik xizmatining roli beqiyos bo'lib, u faqatgina oqibatlar bilan kurashishga emas, balki inqirozlarning oldini olishga qaratilgan tizimli profilaktikaga asoslanishi lozim. Agressiv tendensiyalarni barvaqt diagnostika qilish, o'smirlarda emotsional intellektni rivojlantirish hamda g'azab energiyasini sport va ijodga yo'naltirish korreksion ishlarning asosiy poydevorini tashkil etadi. Eng muhimi, maktab, ota-ona va psixolog o'rtasida o'smir shaxsiga nisbatan hurmat va tushunishga asoslangan uch tomonlama hamkorlik muhitini yaratish orqali o'smirlik davri inqirozlarini ijobiy tomonga burish va sog'lom shaxs kamolotini ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Lorenz, K. (2002). On Aggression. Routledge.
2. Spielberger, C. D. (1988). State-Trait Anger Expression Inventory: Research Edition. Psychological Assessment Resources.
3. Nishanova, Z. T. (2014). Psixologik korreksiya. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.
4. Rasulov, A. I. (2018). Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. Innovatsiya-Ziyo.
5. Safayev, N. S. (2012). Eksperimental psixologiya va psixodiagnostika. TDPU.
6. Spielrein, S. (1994). Destruction as the Cause of Coming Into Being. Journal of Analytical Psychology, 39(2), 155–186.
7. Umidova, M. A. (2021). O'smirlik davrida emotsional beqarorlik va agressiv xulq-atvor korreksiyasi. Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar, 4(2), 88–94.